

N. M. KARAMZIN

A régi és új Oroszországról, politikai és polgári¹ vonatkozásaiban

*Nincs hízelgés nyelvemen.
(Zsolt. 138)²*

A jelen a múlt következménye. Hogy az előbbiről ítélhessünk, fel kell eleveníteni az utóbbit; egyik a másikat, úgymond, kiegészíti, és annak fényében világosabban mutatkozik meg a gondolatnak.

Ezer évvel ezelőtt, a Kaszpi-tengertől a Balti-tengerig, a Fekete-tengertől a Jeges-tengerig nomád, vadászó és földművelő népek éltek a tágas pusztákon, melyeket a görögök és a rómaiak sokkal inkább a regék mesevilágából, semmint szemtanúk hiteles leírásaiból ismertek. A Gondviselésnek úgy tetszett, hogy e különféle törzsekből a világ legkiterjedtebb államát hozza létre.

Az egykor hősiességben verhetetlen Róma meggyengült a jómódban, és elbukott az északi barbárok erejétől összeroppanva. Új teremtés vette kezdetét: új népek, új erkölcsök tűntek fel, és Európa új formát öltött, melyet máig őriz politikai létének főbb vonásaiban. Egyszóval, a római hatalom romjain Európában a germán népek vetették meg hatalmuk alapját.

Ebbe az új, közös rendbe Oroszország is beletartozott. Skandinávia, nyughatatlan hősök bölcsője – officina gentium, vagina nationum³ – adta hazánknak az első uralkodókat, akiket az Ilmeny, a Fehér-tenger és a Nagy folyó⁴ mentén élő szláv és csúd törzsek önként elfogadtak. „Jöjjetek – mondták nekik a csúdok és a szlávok, megunván a belső torzskodásokat –, jöjjetek, legyetek fejedelmeink, uralkodjatok rajtunk. A földünk gazdag és hatalmas, de nem látunk rajta rendet.”⁵ Ez 862-ben történt; a 10. század végére pedig az európai Oroszország már nem volt kisebb a jelenleginél: azaz száz év alatt a bölcsőből kinőve ritka nagyságot ért el. 964-ben az oroszok a görögök zsoldosaiként harcoltak Szicíliában az arabokkal, azután pedig Babilon környékén.

Minek köszönhető a történelem eme csodálatba ejtő jelensége? Első fejedelmeink lánghó, romantikus hódítószenvédélyének, és az egyeduralomnak, amelyet az akkoriban

¹ A „polgári (grazsdanszkij)” Karamzinnál és általában a 19. századi orosz nyelvben is többjelentésű szó. Jelenthet „társadalmi” vagy „privátot”, szembeállítva az „államival”; „belső berendezkedésre vonatkozó” szembeállítva a „külpolitikaival”; „civilt”, szemben a „katonaiával”; vagy „világít”, ellentétben az „egyházzal”. Karamzin nem egyszer tudatosan modernizálja az orosz társadalmi viszonyokat és „polgároknak” nevezi a régi és új Oroszország lakóit.

² Karamzin egyházi szláv nyelvű bibliából vette az idézetet. A magyar nyelvű bibliafordításokban a szóban forgó részlet egészen másképpen hangzik: „A szó még nincs a nyelvemen, s lám, az Úr már tud mindent” (Zsolt. 139. (138.) Biblia. Szent István Társulat, Budapest, 1992. 681.)

³ A 18–19. század elején Skandináviát tartották a Nyugatrómai Birodalmat leromboló népek származási helyének.

⁴ A Dnyeperről van szó.

⁵ Az úgynevezett Nyesztor-krónika elbeszélése szerint a kijevi dinasztia megalapítója egy Rurik nevű varég vezér volt, akit a Novgorod környékén lakó szlávok hívtak be magukhoz. A varégek soraiból kerültek ki a Kijevi Rusz első fejedelmei és fegyveres kíséretük, a druzsina egy része is. Az úgynevezett Rurik-legenda a 862. év alatt található a krónikában. Oroszországban ezt az évet tartották hagyományosan az államalapítás időpontjának.

Oroszországot alkotó, egymással torzsalkodó gyenge népi államok⁶ sokaságának romjain hoztak létre. Rurik, Oleg, Szvjatoszlav, Vlagyimir⁷ nem hagyták a polgárokat felocsúdni a győzelmek gyors egymásutánjából, a katonai táborok szakadatlan zajából, dicsőséggel és zsákmánnyal fizetvén nekik az elveszett régi – szegény és viharos – szabadságért.

A 11. században az orosz állam, mint üde, lelkes ifjú, hosszan tartó, dicső tevékenység ígérete volt. Uralkodói biztos kézzel irányították milliók sorsát; a győzelmek fényétől beragyogva, harcias és nemes druzsinától övezve a nép számára félisteneknek tüntek, korlátlanul bíraskodtak és törvényt adtak a népnek, egyetlen intéssel mozgósították, és egyetlen kézmozdulattal a trákiai Boszporuszhoz vagy a Kárpátok hegyeihez küldték a hadakat. A béke boldog pihenőidején az uralkodó a főurakkal és a néppel lakomázott, mint az atya népes családjá körében. A pusztát városok díszítették, a városokat válogatott lakosság; a vad erkölcsök kegyetlenségét a keresztény hit szelídítette; a Dnyeper és a Volhov partjai mentén megjelent a bizánci művészet. Jaroszlav polgári törvénygyűjteményt adott a népnek, egyszerű és bölcs, az ősi német mintának megfelelő törvényeket. Egyszóval Oroszország nem csupán kiterjedt, de más államokkal összevetve, a legműveltebb állam is volt.

Szerencsétlenségére, eme üde ifjúságában nem kerülte el az akkori idők államainak közös rákfenéjét, melyet Európa a germán népektől kapott: a részfejedelemségek rendszeréről⁸ beszéltek. Vlagyimir jelleme és szerencséje, Jaroszlav jelleme és szerencséje csupán elodázhatták az egyeduralmon és hódításokon alapuló állam bukását. Oroszország részekre bomlott.

[...]

Ilyen körülmények között meglepő-e, hogy a barbárok leigázták hazánkat? Sokkal meglepőbb, hogy még oly sokáig halódtak külterületei és központja, megőrizvén az állami élet látszatát és tevékenységi formáit, vagy a függetlenséget – amit egyedül szomszédaink gyengesége magyaráz. A doni és volgai szteppéken csak a rabláshoz értő ázsiai hordák vándoroltak. Lengyelország maga is belső torzsalkodások közt vonaglott. A magyar királyok szerették volna, ámde soha nem tudták uralmukat a Kárpátok hegyein túl is megszilárdítani, és Halics, miután többször elszakadt, újra Oroszországhoz csatlakozott. A Kardhordozók Lovagrendje éppen csak tartotta magát Livóniában. De amikor a mongol kán győzelmekben edzett harcos népe Kína, és részben Szibéria és Tibet elfoglalása után Oroszország ellen indult, hazánknak már csak a nagyszerű halál dicsősége maradt. Bátor, de meggondolatlan fejedelmünk tucatnyi emberrel vonultak a harctérre hősi halált halni. Batu, félmillió harcos vezére, lábbal tiport holttestükön, és néhány hónap alatt romba döntötte az államot. A harci mesterségben eleink nem maradtak el egyetlen nép mögött sem, hiszen négy évszázadon át forgatták a fegyvert a haza határain belül és kívül egyaránt; de az erők megosztottsága miatti gyengeség és a széthúzás még a közös bajban is csupán a mártírok nimbuszára érdemesítette őket egyenlőtlen küzdelmekben és pusztuló városok védelmében.

A vérral itatott, hamuval felszórt orosz föld a kánok rabjainak lakhelye lett, uralkodói reszkettek a tatár adószedők előtt. És mindez még nem volt elég. A Dvina és a Nyeman környékén, sűrű erdők közepén egy szegény és vad nép élt, amely több mint kétszáz éven

⁶ Különböző keleti szláv törzsekről van szó, amelyekből a Kijevi Rusz létrejött.

⁷ Oleg (882–912), Szvjatoszlav (964–972) és Vlagyimir (980–1015) – az első kijevi fejedelmek.

⁸ Részfejedelemség („ugyel”) – a 13. században a Kijevi Rusz északkeleti területei úgynevezett részfejedelemségekre estek szét, bár a szétesés folyamata már korábban, a tatárjárás előtt elkezdődött. Az „ugyel” („kiosztott vagyonrész”) szó eredetileg arra utalt, hogy az örökbe hagyó apa ingó vagy ingatlan vagyonát felosztotta az örökösök között. A részfejedelemségek rendszere a 15. század végéig, a 16. század elejéig maradt fenn, amikor is a Moszkvai Nagyfejedelemség az összes részfejedelemséget magába olvasztotta. Karamzin úgy véli, hogy a részfejedelemségek rendszere már a 11. századtól kezdve létezett a Kijevi Rusz területén.

át szerény adót fizetett az oroszoknak. Ez a nép az orosz, és részben a porosz és livóniai német elnyomás alatt kitanulta a harci mesterséget, és néhány merész vitéz vezetésével rendezett hadként kivonult az erdőből a világ színpadára; nem csupán függetlenségét állította helyre, hanem polgári formát öltve és erős államot létrehozva, elfoglalta Oroszország jobbik felét is; azaz az északi terület a mongolok adófizetője maradt, a déli rész viszont teljes egészében Litvánia fennhatósága alá került, egészen Kalugáig és az Ugor folyóig. Vlagyimirt, Szuzdalt, Tvert káni ulusznak nevezték; Kijevet, Csernyigovot, Mcenszket, Szmolenszket pedig litván városnak. Az előbbieket legalább saját erkölceiket megőrizték, de az utóbbiak átvették az idegen szokásokat is. Úgy tűnt, Oroszország századokra megsemmisült.

De csoda történt. A 14. század előtt alig ismert városka, melyet jelentéktelensége miatt lenézően sokáig Kucska falvának⁹ neveztek, felemelte fejét és megmentette a hazát. Tisztelet és dicsőség Moszkvának! Moszkva falai között született és érett meg a gondolat az egyeduralom helyreállításáról a szétszaggatott Oroszországban, és az agyafúrt Iván Kalitával, aki rászolgált az „orosz földek egyesítője” névre, kezdetét vette a dicsőséges feltámadás, mely példátlan a világ krónikáiban. Ehhez az kellett, hogy Kalita utódai az évszázad folyamán meglepő következetességgel és kitartással azonos rendszert kövessenek, az adott körülmények közt a legjobbat, amely abból állt, hogy magukat a kánokat használták eszközül szabadságunk eléréséhez. Elnyervén Üzbég különleges kegyét és vele a nagyfejedelmi méltóságot, Kalita volt az első, aki meggyőzte a kánt, hogy ne saját hivatalnokait küldje városainkba az adóért, hanem a horda területén vegye át a fejedelem bojáraitól, mivel a harcosokkal körülvelt tatár főurak nem annyira a kán adójának beszedése miatt jöttek Oroszországba, mint inkább azért, hogy arcátlanul raboljanak. Senki nem mert az útjukba kerülni: amint megjelentek, a földművesek odahagyták az ekét, a kereskedők az árut, a polgárok pedig házaikat. Amikor ezek a rablók már nem fenyegették jelenlétükkel a népet, minden feléledt: a falvak, városok megnyugodtak, a kereskedelem – nem csupán a belső, de a külső is – felélénkült; a nép és a kincstár meggazdagodott, már nem nyomasztotta őket a kán adója. Kalita másik fontos elgondolása az volt, hogy a részfejedelemségeket a nagyfejedelemséghez csatolják. A moszkvai uralkodók figyelmességeivel elhalmozott kánok gyermeki naivitással ajándékoztak nekik egész körzeteket és rendeltek alájuk más orosz fejedelmeket, egészen addig, amíg a ravaszsággal gyűjtött erő fegyverrel végezte be felszabadulásunk ügyét.

A moszkvai fejedelmek bölcs politikája nem elégedett meg a részek egybe gyűjtésével: szilárdan össze is kellett kötni azokat, az egyeduralmat autokráciával¹⁰ erősítve meg. Az oroszországi szlávok, miután elismerték uraiknak a varég fejedelmeket, lemondtak az össznépi kormányzásról, mégis sok hagyományos elemét megtartották. Minden ősi városunkban létezett úgynevezett vecse¹¹, avagy népi tanács a fontos esetekre; minden városban a nép, és nem a fejedelem választotta a tiszackijeket, avagy a hadvezéreket. Ezek a köztársasági intézmények nem zavarták Oleget, Vlagyimirt vagy Jaroszlavot abban, hogy autokratáként kormányozzák Oroszországot: tetteik dicsősége, nagylelkűségük, elkötelezett, harcos druzsináik nagy száma megfékezte a nép forrongását. Amikor az állam sok független

⁹ A Moszkva eredetéről szóló, a szájhagyomány alapján rögzített, valószínűleg nem hiteles óoroszbeszélések szerint valaha a város helyén álltak Kucska bojár falvai.

¹⁰ Karamzin az „egyeduralom” szóval jelöli a moszkvai nagyfejedelemnek a többi fejedelem fölé való felemelkedését és a részfejedelmi rendszer megszüntetését. Az „autokrácia” fogalom pedig az uralkodó hatalmának korlátlanágát jelenti az országon belül.

¹¹ Vecse – népgyűlés, a hatalomgyakorlás fontos intézménye a 11–13. századi orosz fejedelemségekben. Helyenként és korszakonként különböző mértékben biztosította a szabad lakosság közvetlen beleszólását az állami döntéshozatalba. Az északnyugati városállamokban a vecse intézménye egészen a 16. század elejéig fennmaradt.

területre oszlott, a polgárok, akik nem tisztelték a gyenge fejedelmeket, élni akartak a vecse és a legfelső törvényhozás ősi jogával; néha elítélték és ünnepelesen száműzték a fejedelmeket Novgorodban és másutt. A szabadság eme szelleme uralkodott Oroszországban Batu betörése előtt, és a tatárjárás okozta szerencsétlenségek közepette sem tudott egyik percről a másikra eltűnni, de észrevehetően meggyengült. Ily módon történelmünk két igazság új bizonyosságául szolgál: 1) szilárd autokráciához erős állam szükséges; 2) politikai rabság nem fér össze a polgárok szabadságával. A fejedelmek megalázkodtak a Hordában, de onnan visszatérvén, a kegyesen adományozó káni oklevél birtokában bátrabban kormányoztak, mint állami függetlenségünk idején. A barbár igában görnyedő nép csupán élete és tulajdona megmentésére gondolt, kevésbé törődött polgárjogaival. Ezt a hozzáállást, ezeket a körülményeket használták ki a moszkvai fejedelmek, és – apránként semmisítve meg a régi köztársasági rendszer maradványait – igazi autokráciát alakítottak ki. Oroszország minden városában elhallgatott a vecsére hívó harang. Dmitrij Donszkoj¹² megfosztotta a népet a tiszackij-választás jogától, és ritka emberszeretete ellenére, elsőként vezette be az állam ellen vétkezők ünnepelesen kivégzését, hogy elrettentse a vakmerő lázadókat. Végül, ami I. Iván vagy Kalita uralkodása alatt kezdődött, III. Iván alatt bevégeztették: a kánok Ahtuba parti fővárosa, ahol annyi éven át hajtottak térdet Rurik utódai, örökre eltűnt az oroszok bosszúja nyomán. Novgorod, Pszkov, Razany, Tver és még néhány, korábban Litvánia által elfoglalt terület Moszkvához csatlakozott. Vlagyimir utódainak ősi, délnyugati fejedelemségei még Lengyelország kezén maradtak, de az új, feltámadt Oroszország IV. Iván idejében három cárságot is megszerzett: a kazanyit, az asztrahanyit és az addig Európában ismeretlen, határtalan nagy szibériait.

A moszkvai fejedelmek e nagy műve nem személyes hősiességüknek köszönhető, amivel Donszkoj kivül egyikük sem dicsekedhetett, hanem egyedül okos, az adott időszak körülményeihez alkalmazkodó politikájuknak. Oroszország a győzelmeken és az egyeduralmon alapult, a hatalom megosztása romlásba döntötte, és a bölcs autokrácia mentette meg.

A távoli északon, ázsiai és európai cárságok között felemelkedvén, polgári berendezkedésében a világ e két részének vonásait egyaránt megőrizte: keveréket alkotott az ősi keleti szokásokból, melyeket a szlávok magukkal hoztak Európába, és amelyeket hosszú kapcsolatunk a mongolokkal, úgymond, felújított, bizánci vonásokból, melyeket Oroszország a kereszténységgel együtt vett át, és bizonyos germán sajátosságokból, melyeket a varégek közvetítettek. Ez utóbbiak, bátor és szabad nép jellemzői, még felismerhetők voltak a bírósági párviadal szokásában, a lovagi mulatságokban és a mesztnyicsesztvo¹³ szellemében, amely a nemzeti dicsvágyon alapult. A nők elzárása és a szigorú rabszolgaság az ősi ázsiai erkölcsök nyomait őrizte. A cári udvar a bizáncihoz idomult. III. Iván, az egyik Paleologosz veje,¹⁴ minden egyházi és udvari ceremóniájának betartásával mintegy Bizáncot akarta nálunk helyreállítani: római sasokkal vette körül magát, és az idegen földről érkező követeket Jusztinianuszéhoz hasonlatos arany fogadóteremben¹⁵ fogadta. A hagyományok-

¹² Dmitrij Donszkoj (1359–1389) – moszkvai és vlagyimiri nagyfejedelem. A híres kulikovói csatában legyőzte a Mamaj kán által vezetett tatár sereget.

¹³ Mesztnyicsesztvo (származás szerinti hierarchia) – bonyolult számításokon alapuló előkelőségi rangsor, amely a 15–17. századi Oroszországban meghatározta a bojárság tagjainak egymáshoz való viszonyát; a katonai és állami tisztségek betöltésekor, illetve az udvari szertartásokban érvényesült. A mesztnyicsesztvo-rendszer a kinevezéseket nem a jelölt képességeitől, hanem származásától és elődeinek szolgálati sikereitől tette függővé.

¹⁴ III. Iván (1462–1505) felesége az utolsó bizánci császár unokahúga, Sophia Paleologosz volt.

¹⁵ Feltehetően a milánói Pietro Antonio Solari által épített Granovitaja Palata fogadóterméről van szó.

nak ez a véletlenek és a körülmények szülte keveréke velünk született jellegzetességnek tűnt, és az oroszok úgy szerették, mint a maguk nemzeti sajátosságát.

[...]

A Romanovok,¹⁶ Mihail, Alekszej, Fjodor uralkodása általában véve elősegítette az oroszok közeledését Európához, polgári intézményeikben csakúgy, mint szokásaikban, mivel gyakorivá vált az állami szintű érintkezés Európa udvaraival, sok külhoni lépett szolgálatainkba, illetve telepedett le Moszkvában. Eleink még buzgón követték saját hagyományait, de a példa már hatni kezdett, és a nyilvánvaló előny, a nyilvánvaló fölény felülkerekedett a régi szokásokon a hadi szabályzatokban, a diplomáciai rendszerben, a nevelés és oktatás módjában, magában a társasági érintkezésben: hisz kétségtelen, hogy Európa a 13. századtól a 17. századig messze megelőzött bennünket a polgári műveltségben. Ez a változás fokozatosan, csendben, alig észrevehetően ment végbe, természetes fejlődésként, kitörések és erőszak nélkül. Átvettünk dolgokat, de mintegy kelletlenül; mindent a magunkéhoz idomítottunk, az újat a régivel egyesítve.

Megjelent Péter. Gyermekevei alatt a főurak önkényeskedése, a sztrelecek¹⁷ arcátlan-sága és Zsófia¹⁸ hatalomvágya a szerencsétlen bojári viszályok idejét idézték. De a nagy ember már az ifjúban beérett, és erős kézzel ragadta meg az állam kormányrúdját. Viharokon és hullámverésen keresztül igyekezett célja felé: elérte azt, és minden megváltozott.

Ez a cél pedig nem csupán az volt, hogy Oroszországot még nagyobbá tegye, hanem hogy teljes mértékben elsajátíttassa vele az európai szokásokat ... Az utókor buzgón magasztalta eme halhatatlan uralkodót, személyes érdemeit és dicső tetteit egyaránt. Nagy-lelkű, éles elméjű és fáradhatatlan volt, rendíthetetlen akarattal és ritka tetterővel rendelkezett: feljavította, megsokszorozta a hadsereget, ragyogó győzelmet aratott mesteri és bátor ellenségén, meghódította Livóniát, flottát hozott létre, kikötőket alapított, sok bölcs tanácsot adott ki, javított a kereskedelem és az ércbányászat állapotán, manufaktúrákat, tanintézeteket, akadémiát alapított, s végül jelentős helyet biztosított Oroszország számára Európa politikai rendszerében. Kiemelkedő képességeiről szólván, megfedelkezhetünk-e az autokraták számára majdhogynem legfontosabb adottságról, arról, hogy mindenkit tehetősége szerint használjon? Senki nem születik ilyen vagy olyan uralkodó hadvezérének, miniszterének, törvényhozójának, csupán kiválasztják; ahhoz, hogy kiválasszák, fel kell ismerni rátermettségét; a rátermettséget pedig csak nagy emberek ismerik fel – és Péter kiválasztottai csodálatra méltó módon segítették őt a harcmezőn, a szenátusban, a kormányban. De mi, oroszok, szemünk előtt saját történelmünkkel, megerősítjük-e tájékozatlan külhoniak véleményét, és állítjuk-e, hogy Péter állami nagyságunk Teremtője? Elfelejtjük-e a moszkvai fejedelmeket, I. Ivánt, III. Ivánt, akik, mondhatni a semmiből emeltek fel egy erős államot, és – ami nem kevésbé fontos – hoztak létre benne egy kézben összpontosított hatalmat? Péter megtalálta a módját, hogy nagyot alkosson, a moszkvai fejedelmek pedig ezt előkészítették. És magasztalva eme uralkodóban mindazt, ami benne dicséretes, észrevétlen hagyhatjuk-e ragyogó uralkodásának ártalmas oldalát?

¹⁶ Mihail (1613–1645), Alekszej (1645–1676), Fjodor (1676–1682) – a Romanov-dinasztia első három uralkodója.

¹⁷ Sztrelecek („lövészek”) – puskával felfegyverzett gyalogos katonák a 16. század második felében és a 17. században. Eredetileg IV. (Rettegett) Iván hadügyi reformja hívta életre a sztrelec-sereget, melynek tagjai pénz és élelmet kaptak a szolgálat fejében, valamint kereskedelmi és iparüzési jogot is nyertek. A 17. század második felében a sztrelecek nemegyszer beavatkoztak a belpolitikai küzdelmekbe is: a legjelentősebbek az 1682-es és az 1698-as sztreleclázadások voltak. Ez utóbbit Nagy Péter véresen megtorolta, a sztrelec-sereget pedig felszámolta.

¹⁸ Zsófia – Nagy Péter nővére, aki a 1682-es sztreleclázadásnak köszönhetően fiútestvérei, Iván és Péter nevében a hatalom tényleges gyakorlója volt. 1689-ben Péter eltávolította a hatalomból, és kolostorba záratta; Zsófia itt élt egészen 1704-ben bekövetkezett haláláig.

Személyes hibáiról nem beszélünk, de szenvedélye a számunkra új szokások iránt túlépett a józan ész határain. Péter nem akarta belátni az igazságot, hogy a nép szelleme alkotja az államok erkölcsi nagyságát, amely csakúgy, mint a fizikai nagyság, szükséges szilárdságukhoz. Oroszországot a szamozvanyeczek¹⁹ idején ez a szellem és a hit mentette meg: ez pedig nem más, mint a kötődés ahhoz, ami sajátunk, nem más, mint a tisztelet népi önrzetünk iránt. Azzal, hogy megpróbálta kiirtani, nevetségesnek és ostobának beállítani az ősi szokásokat, külföldi szokásokat vezetett be és azokat dicsérte, Oroszország uralkodója az oroszokat szívük legmélyén alázta meg. Képes-e nagy tettekre ösztönözni az embert és a polgárt a lenézés önmaga iránt? A haza iránti szeretetet a népi sajátosságok táplálják, amelyek ártalmatlanok a kozmopolita, és jótékonyak a bölcs politikus szemében. A műveltség dicséretes, ámde miben is áll? A jóléthez szükséges dolgok ismeretében: a művészeteknek és tudományoknak nincs is más értéke. Az orosz ruha, étel, szakáll nem akadályozta iskolák alapítását. Két állam állhat a polgári műveltség azonos fokán úgy is, ha szokásaik eltérnek. Egy állam átvehet a másiktól hasznos tudást úgy is, hogy nem követi annak szokásait. Hadd változzanak ezek a szokások természetes módon; azonban változásaituk rendeletekkel előírni erőszak, amely még az autokrata uralkodó kezéből is törvénytelen. A nép a koronás főkkel kötött eredeti szövetségben azt mondta: „Vigyázzátok külső és belső szabadságunk, büntessétek meg a gonosztevőket, áldozzátok fel a részt az egész megmentése érdekében” – de nem mondta, hogy „harcoljatok ártatlan hajlamaink és magánéletünk ízlésbeli dolgai ellen”. Ebben a kérdésben az uralkodó igazság szerint csak példával járhat elől, de nem ukázzal.

Az emberi élet rövid, új szokások meghonosítása viszont sok időt vesz igénybe. Péter az átalakítást csak a nemességre korlátozta. Addig az ekétől a trónig az oroszok hasonlítottak egymásra külsejük és szokásaik bizonyos jegyeiben; a péteri időktől kezdve a felsőbb rétegek elváltak az alsóktól, és az orosz földműves, polgár, kereskedő az orosz nemesekben németeket látott, ami megrontotta a társadalmi rendek testvéri, össznépi egyetértését.

Az évszázadok során a nép megszokta, hogy tisztelje a bojárokat, mint nagyságukról nevezetes férfiakat: őszinte alázattal hajolt meg előttük, amint nemes druzsináikkal, ázsiai pompával, dobpergés kíséretében megjelentek az utcákon, hogy templomba vagy az uralkodóhoz tanácsba menjenek. Péter semmivé tette a bojárok becsületét: neki miniszterek, kancellárok, elnökök kellettek! A régi dicső дума helyett megjelent a szenátus, a prikáz helyett kollégiumok, deákok helyett pedig titkárok, stb. Ugyanez, az oroszok számára értelmetlen változás jelentkezett a katonai rangokban: a generálisok, kapitányok és hadnagyok számúzték seregünkéből a voevodokat, szotnyikokat, pjatyigyszjatynyikokat²⁰ stb. Az oroszok számára az utánzás lett a dicsőség és az érték.

A családi erkölcsök sem menekültek a cári tevékenység befolyásától. A főurak nyitott házat kezdtek vinni; feleségeik és leányaik előjöttek megközelíthetetlen lakosztályaikból; a bálók és vacsorák alkalmával zajos termekben találkoztak egymással a két nem képviselői; az orosz nők már nem pirultak el a férfiak merész tekintetétől, és az ázsiai kényszer helyét az európai szabadság vette át. Minél inkább tökéletesedtek a társasági élet és a társas viselkedés formái, annál inkább gyengültek a rokoni kapcsolatok; ha sok ismerősünk van, kevésbé érezzük szükségét barátoknak, és a társasági kapcsolatok kedvéért feláldozzuk a vérségi köteleket.

¹⁹ A 17. század eleji, úgynevezett zavaros időszak eseményeiről van szó, a szamozvanyeczek (jelen esetben – álcárok) felbukkasáról Oroszországban. Az anarchikus állapotokat kihasználva a lengyel csapatok bevonultak az országba, és elfoglalták Moszkvát. 1612-ben az úgynevezett második népfelkelés Dmitrij Popsarszkij herceg és Kuzma Minyin, nyizsnij-novgorodi polgár vezetésével felszabadította Moszkvát a lengyel megszállás alól.

²⁰ Vojevoda – hadvezér; szotnyik – százados; pjatyigyszjatynik – ötvenfős csapat parancsnoka.

Nem mondom és nem gondolom, hogy a régi oroszok a nagyfejedelmek vagy cárok uralma alatt általában véve jobbak lettek volna, mint mi. Nem csupán tudásban, de bizonyos erkölcsi vonatkozásban is felülmúljuk őket, azaz néha szégyenkezünk olyan, valóban helytelen dolgok miatt, amik miatt ők nem; ugyanakkor egyet kell érteni azzal, hogy mi ugyan nyertünk az emberi erények terén, de ezzel együtt veszítettünk is a polgári erények tekintetében. Jelenti-e most is számunkra az orosz név azt a kifürkészhetetlen erőt, amivel korábban bírt? És teljesen természetes: nagyapáink már Mihail és fiának uralkodása alatt elsajátították az idegen szokások számos előnyét, mégis kitartottak ama meggyőződés mellett, hogy egy ortodox orosz a világ legtökéletesebb polgára, Szent Oroszország pedig az első az államok között. Nevezzék csak ezt tévhitnek; de mégis, mennyire kedvezett ez a hazaszeretetnek, a haza erkölcsi erejének! Most pedig, hogy már több, mint száz éve a külföldiek iskolájába járunk, dicsekedhetünk-e pironkodás nélkül polgári erényeinkkel? Valamikor minden más európaiat hitetlennek nevezünk, most pedig testvérünknek; kérdem én: kinek volt könnyebb maga alá gyűrnie Oroszországot – a hitetleneknek vagy a testvéreknek? azaz, feltehetően, kinek kellett volna inkább ellenszegülnie? Mihail vagy Fjodor cár alatt az orosz főnemes, aki mindent a hazájának köszönhet, ott tudta-e volna hagyni hazáját könnyű szívvel, örökre, hogy Párizsban, Londonban, Bécsben nyugodtan olvasson az újságokban az államunkat fenyegető veszélyekről? Világpolgárok lettünk, de bizonyos esetekben megszűntünk Oroszország polgárai lenni. Péter hibájából.

Péter kétségkívül nagy ember, de még sokkal dicsőbbé válhatott volna, ha megtalálja a módját, hogyan művelje ki az oroszok gondolkodását anélkül, hogy kárt okozna polgári erényeikben. Szerencsétlenségünkre, ez az uralkodó, aki rossz nevelést kapott és fiatal emberek vették körül, megismerte és megszerette a genfi Lefortot, aki a szegénység elől menekülve került Moszkvába, és mivel, teljesen érthetően, az orosz szokásokat furcsának találta, lenézéssel beszélt róluk, míg az európaiakat az egekig magasztalta. A német városrész²¹ szabad társaságai, melyek kellemesek voltak a féktelen ifjúság számára, bevégezték Lefort dolgát, és a lelkes uralkodó, felszított képzeletével, meglátván Európát, Hollandiát akart csinálni Oroszországból.

A nép hajlamaiban, szokásaiban, gondolataiban még volt akkora erő, hogy Péter, aki elméletben szerette az emberi elme bizonyos szabadságát, kénytelen volt az autokrácia minden szörnyűségét igénybe venni, hogy megfélemezze saját, egyébiránt oly hűséges alattvalóit. A Titkos Kancellária²² éjjel-nappal dolgozott Preobrazsenszkijben: kínzások és kivégzések szolgálták államunk dicsőséges átalakításának eszközéül. Sokan pusztultak el csupán az orosz kaftán és szakáll becsületéért: mivel nem akarták levetni, és volt merszük bírálni az uralkodót. Ezek a szerencsétlen emberek azt hitték, hogy az ősi szokásokkal magát a hazát veszi el tőlük.

Péter nem mindennapi erőfeszítéseiben jellemének és az autokrata hatalomnak szilárdságát látjuk. Semmi nem tűnt számára rettenetesnek. Az orosz egyház feje emberemlékezet óta először a mitropolita, majd a pátriárka volt. Péter magát nyilvánította az egyház fejének, megsemmisítvén a patriarchátust, mint a korlátlan autokráciára veszélyes intézményt. De meg kell jegyeznünk, hogy papságunk soha nem harcolt sem a fejedelmek, sem a cárok világi hatalma ellen: hasznos eszközül szolgált számunkra az állami ügyekben, és lelkiismeretként, amikor le-letértek az erény útjáról. A főpapoknak nálunk egy joga volt:

²¹ Német városrész (Nyemeczkaja szloboda) – Moszkvának a nem ortodox vallású külföldiek számára kijelölt része. 1652-ben Nyikon pátriárka kezdeményezésére ide telepítették a fővárosban lakó külföldieket.

²² Titkos Kancellária – 1718-ban létrehozott, a politikai ügyekben való nyomozást és bíraskodást végző állami szerv. Szentpétervárott működött a cár személyes ellenőrzése alatt. Egy másik, hasonló tevékenységet folytató szerv, az úgynevezett Preobrazsenszkij prikaz a 17. század közepe óta létezett Preobrazsenszkoje faluban. Később a két intézményt egyesítették.

kinyilatkoztatni az igazságot az uralkodónak, de nem cselekedni, nem lázadni; áldott jog ez nemcsak a nép, hanem az uralkodó számára is, akinek boldogsága az igazságosság. A péteri időktől kezdve Oroszországban a papság hanyatlásnak indult. Főpapjaink már csupán a cárok talpnyalói voltak, és a biblia nyelvén dicsőítették őket a szószékről. Dicsőítésre vannak versfaragóink és udvaroncaink; a papság elsődleges kötelessége a népet erényre tanítani, és hogy prédikációik minél jobban hassanak, szükséges, hogy tiszteljék őket. Ha az uralkodó elnököl ott, ahol az egyházi méltóságok üléseznek, ha ítélkezik fölöttük vagy világi tisztségekkel és előnyökkel jutalmazza őket, akkor az egyház a világi hatalom alá rendelődik és elveszíti szakrális jellegét; gyengül irányába az odaadás, ezáltal a hit is, a hit meggyengülésével pedig az uralkodó elveszti annak lehetőségét, hogy a nép szívét bírja a rendkívüli esetekben, amikor mindenről el kell feledkezni, mindent odahagyni a hazáért, és ahol a lelkek Pásztorá csupán a vértanú nimbuszát ígérheti jutalmul. Az egyházi hatalomnak a polgári hatalommal szoros szövetségben kell fellépnie, de azon kívül eső, külön tevékenységi körrel kell rendelkeznie. A törvényről és a jogról beszélek. Az okos uralkodó mindig megtalálja a módját, hogy az állam javát szolgáló ügyekben a mitropolita vagy a pátriárka akaratát a legfelsőbb akarral egyetértésre bírja, de jobb, ha ez az egyetértés a szabadság és a belső meggyőződés, nem pedig a legalázatosabb engedelmség képében jelenik meg. Az egyházi hatalom nyilvánvaló, teljes függése a polgári hatalomtól azt a vélelmet feltételezi, hogy az előbbi fölösleges, vagy legalábbis nem feltétlenül szükséges az állam szilárdságához: a régi Oroszország és a mai Spanyolország példája egészen mást bizonyít.

Elrejtjük-e magunk elöl Nagy Péter még egy csodálatos hibáját? Az új főváros alapítására gondolok, az állam északi szélén, mocsaras zombékok közepén, olyan helyen, melyet a természet terméketlenségre és hiányra ítélt. Mivel nem létezett még sem Riga, sem Reval, alapíthatott volna egy kereskedővárost az áruk ki- és behozatalára; de a gondolat, hogy uralkodóink székhelyét ott állandósítsa, ártalmas volt, van és lesz. Hány ember elpusztult, hány milliót és mennyi munkát emésztett fel e szándék valóra váltása? Azt lehet mondani, hogy Pétervárt könnyeken és holttesteken alapították. Ha egy külföldi utazó egy bizonyos államba érkezik, a fővárost általában a legtermékenyebb, az élet és az egészség számára legkedvezőbb helyeken keresi; Oroszországban hárs- és tölgyfaligetekkel benőtt, a természet minden ajándékában gazdag, gyönyörű síkságokat lát, melyeket szemet gyönyörködtető partok szegélyezte, hajózható folyók szelnek át, és ahol a mérsékelt éghajlat alatt a tiszta levegő a hosszú életnek kedvez; ezt látja, és sajnálkozva hagyja maga mögött e kellemes vidékeket, hogy homokba, mocsárba, homoki fenyőerdőkbe érkezzon, ahol szegénység, vigasztalanság és betegségek uralkodnak; ott élnek az orosz cárok, és a legnagyobb erőfeszítéssel próbálják elérni, hogy cári udvaraik és őrök ne haljanak éhen, és a lakosság éves fogyása nyomán keletkező úrt új jövevények, az idő előtti halál új áldozatai töltsék ki! Az ember nem győzheti le a természetet!

De a nagy ember éppen hibáival bizonyítja nagyságát: hibáit nehéz vagy éppen lehetetlen kijavítani; amint a jót, úgy a rosszat is az örökkévalóságnak teszi. Egy erős kéz új irányba mozdította Oroszországot; már nem térünk vissza a múltba!

[...]

Egy új összeesküvés – és a szerencsétlen III. Péter, a maga szálnalmas hibáival, a sírba kerül ...²³ II. Katalin a péteri nagyság valódi örököse volt, az új Oroszország második megformálója. E feledhetetlen uralkodónő legnagyobb érdeme abban áll, hogy enyhített az autokrácián, mégpedig úgy, hogy az nem vesztette el erejét. Kényeztette a 18. század úgyne-

²³ II. Katalin (1762–1796) katonai puccsal fosztotta meg férjét, III. Pétert trónjától. III. Pétert Ropsa kastélyába szállították, ahol néhány nap múlva tisztázatlan körülmények között meghalt. Valószínűleg gyilkosság áldozata lett.

vezett filozófusait,²⁴ elbűvölte őt a régi köztársaságiak jelleme, de úgy akart uralkodni, mint földi Isten – és úgy is uralkodott. Péternek, mivel erőszakot tett a nép szokásain, szüksége volt kegyetlen eszközökre; Katalin, gyengéd szívének öröme, nélkülük is boldogult, mivel nem követelt az oroszoktól semmi lelkiismeretük vagy polgári szokásaik ellen valót, kizárólag arra törekedvén, hogy győzelmekkel, törvényalkotással, felvilágosítással virágoztassa fel az Ég által neki juttatott hazát vagy a maga dicsőségét. Büszke, nemes lelke félt lealacsonyodni a homályos gyanakvás által, és eltűnt a rettegés a Titkos Kancelláriától;²⁵ vele együtt eltűnt a rabság szelleme is, legalábbis a felsőbb társadalmi rétegekben. Megtanultunk ítélni, az uralkodó dolgaiban csak azt dicsérni, ami dicséretes és elítélni az ellenkezőjét. Katalin ezt meghallgatta, néha küzdött magával, de legyőzte a bosszúvágyat: kiváló erény egy uralkodóban! Önmaga nagyságában biztosan, keményen és kitzűzött céljaitól eltántoríthatatlanul, Oroszország állami fejlődésének egyedüli lelkeként, nem engedve ki a hatalmat saját kezéből – kivégzés és kínzás nélkül, a miniszterek, hadvezérek és minden állami hivatalnok szívébe plántálta a félelmet, hogy nem felelnek meg neki, és a lelkes igyekezetet, hogy kegyeit megszolgálják; Katalin lenézhetette a könnyelmű rágalmat, ahol pedig az őszinteség szólt, ott az uralkodó azt gondolta: „hatalmamban áll hallgatást követelni a kortárs oroszoktól, de mit szól majd az utókor? és a gondolat, melyet a félelem zár a szívekbe, kevésbé lesz-e sértő számomra, mint a szó?” Ez, a harmincnégy évnyi uralkodás tetteivel bizonyított gondolkodásmód különbözteti meg Katalin uralmát minden korábbitól az új orosz történelemben; tehát az, hogy Katalin megtisztította az autokráciát a zsarnokság elemeitől. Mindezek következménye a szívek nyugalma, a társasági kellem, a tudás és az értelem sikerei lettek.

Miután országában magasra helyezte az ember erkölcsi értékét, áttekintette államunk épületének minden belső alkatrészét, és egyet sem hagyott kiigazítatlanul: tökéletesítette a szenátus, a kormányzóságok, a bíróságok, a gazdaság, a hadászat és a kereskedelem szabályzatait. Uralkodásának külpolitikája külön dicséretet érdemel: az európai államok rendszerében Oroszország becsülettel és dicsőséggel foglalta el az egyik első helyet. Ha háborúztunk, győztünk. Péter győzelmeivel csodálatba ejtette, Katalin pedig győzelmeihez szoktatta Európát. Az oroszok már azt gondolták, hogy a világon senki sem győzi le őket; e tévhit dicsőségére válik e nagy uralkodónőnek! Nő volt, de a hadvezéreket ugyanúgy ki tudta választani, mint a minisztereket vagy az állam irányítóit. Rumjancev, Szuvorov a világ leghíresebb hadvezéreivel kerültek egy sorba; Vjazemszkij herceg az állam gazdasági ügyeinek bölcs irányításával, a rend és az egység megőrzésével szolgált rá az érdemes miniszter névre. Vessük-e Katalin szemére a túlzott katonai dicsvágyat? Győzelmei megerősítették az állam külső biztonságát. Ítéljék csak el a külföldiek Lengyelország felosztását,²⁶: mi a sajátunkat vittük el. Az uralkodónő elve az volt, hogy nem avatkozik idegen és Oroszország számára haszontalan háborúkba, de a harci szellemet táplálja a győzelmek szülte birodalomban.

²⁴ II. Katalin rendkívül tájékozott volt a felvilágosodás irodalmában, levelezett Voltaire-rel, Diderot-val, D'Alembert-rel és másokkal. Meghívására Diderot ellátogatott Szentpétervárra, és többször is hosszasan beszélgetett a cárnővel. Még 1762-ben felajánlotta Diderot-nak, hogy megszervezi az Enciklopédia kiadását Pétervártól, sőt komoly anyagi támogatást nyújtott az elszegényedett filozófusnak.

²⁵ Karamzin II. Katalinnak tulajdonítja a Titkos Kancellária felosztatását, ez azonban III. Péter intézkedése volt.

²⁶ Oroszország, Ausztria és Poroszország három ízben, 1772-ben, 1793-ban és 1795-ben is felosztotta Lengyelországot, megszüntetve ezzel a lengyel államot. Oroszországhoz főként fehérorosz és ukrán területek kerültek. Erre gondol Karamzin, amikor azt írja, hogy „mi a sajátunkat vittük el”.

A gyenge III. Péter a nemesség kedvére akarván tenni, rájuk bízta, szolgáljanak-e vagy sem.²⁷ Az okos Katalin nem változtatta meg ezt a törvényt, de az állam számára káros következményeit kiküszöbölte: a Nagy Péter változtatásai következtében kihűlt szeretetünket Szent Oroszország iránt az uralkodónó polgári becsüggyal akarta helyettesíteni; ehhez a rangokat új vonzeróvel vagy előnyökkel ruházta fel, érdemrendeket gondolt ki,²⁸ és igyekezett ezek értékét a velük jutalmazott emberek érdemeivel fenntartani. A Szent György keresztől nem született bátorság, de a már meglévő erősödött. Sokan azért szolgáltak, hogy ne veszítsék el helyüket és szavukat a nemesi gyűlésekben;²⁹ sokan, gazdagságuk ellenére, jobban szerették a rangokat és a szalagokat az anyagiaknál. Ily módon megerősödött a nemesség szükséges függősége a tróntól.

De egyéttérthetünk abban, hogy Katalin fényes uralkodásában a figyelő tekintet fedezhet néhány sötét foltot is. Az erkölcsök tovább romlottak a palotákban és a kunyhókban: amott az udvar bujaságának példájától, emitt pedig a csapszékek számának – a kincstár számára kedvező – megsokszorozódásától. Anna és Erzsébet példája igazolja-e Katalint?³⁰ Azt illeti-e az állam gazdagsága, aki mindössze egy szép arccal dicsekedhet? A titkos gyengeség csupán gyengeség, a nyilvánvaló – bűn, mivel másokat is megkísért. Az uralkodó méltósága megsínyli, ha ő maga megsérti az erkölcsi kódexet; az emberek, legyenek bármennyire is züllöttek, szívük mélyén nem tudják tisztelni azt, aki erkölcstelen. Követel-e bizonyítékot, hogy az uralkodó hatalmát az erényei iránt érzett tisztelet szilárdítja meg? Szomorú, de el kell ismerni, hogy Katalint lelkének kiváló tulajdonságaiért dicsérve akaratlanul is eszünkbe jutnak gyengéi, és pirulunk az emberiség miatt. Azt is megjegyezzük, hogy az igazságszolgáltatás nem virágzott ebben az időben; a főúr, ha érezte igazságtalanságát a köznemessel szemben az ellene indított perben, a kormányhoz utalta az ügyet, ahol elfektették, és többé nem is vették elő. Katalin állami intézményeit inkább csillogónak, semmint megalapozottnak látjuk: nem a dolgok állapotának leginkább megfelelőt, hanem a formája szerint legszebbet választották. Ilyen volt a kormányzóságok³¹ intézményének megújítása is, elegáns a papíron, de rosszul alkalmazott az Oroszországban uralkodó körülményekre. Szolón azt mondta: „a törvényeim tökéletlenek, de a legmegfelelőbbek az athéniak számára”. Katalin elméleti tökélyt akart a törvényekben, de nem gondolt azzal, hogyan lehetne a legkönnyebben, legegyszerűbben alkalmazni őket; bíróságokat adott nekünk, de nem képzett bírókat, szabályokat adott, a betartásukhoz szükséges eszközök nélkül. Péter rendszerének sok káros következménye még világosabban mutatkozott meg Katalin alatt: idegenek kezébe került a nevelés; az udvar elfelejtette az orosz nyelvet; az európai fényűzés túlzott sikerének következtében a nemesség eladósodott;

²⁷ Az 1762-ben kiadott, *Manifesztum a nemesség szabadságáról* elnevezésű törvény szerint az orosz nemesek felmentést kaptak a kötelező állami szolgálat alól, valamint korlátlan jogot az országból való kiutazásra.

²⁸ II. Katalin alapította a Szent György- és a Szent Vlagyimir-érdemrendet.

²⁹ Az 1775-ös közigazgatási reform és az 1785-ben kiadott nemesi *Adománylevél* bevezette Oroszországban a járási és kormányzósági nemesi gyűlések intézményét, de a gyűléseken csak szolgálatot teljesítő nemesek szavazhattak.

³⁰ Anna Ivanovna (1730–1740) és Erzsébet (1741–1761) – orosz cárnők. Anna idejében az ország irányítása a cárnő kegyencének, Ernst Johann von Bührennek a kezében összpontosult. Erzsébet nem igazán érdeklődött az államügyek iránt (leszámítva talán a külpolitikát), uralkodása alatt az ügyeket bizalmi embereinek szűk köre intézte, akik közül megemlíthetjük a volt énekest, A. Razumovszkijt (akihez a kortársak szerint feleségül is ment), A. Besztuzsev-Rjumin kancellárt, Pjotr és Iván Suvalovot.

³¹ A kormányzósági rendszert I. Péter 1708-ban vezette be, amit az 1775-ös közigazgatási reform tökéletesített. Az országot 300–400 ezer lakosú kormányzóságokra osztották fel nemzeti, történelmi és egyéb sajátosságokra való tekintet nélkül – ez az intézkedés egységesítette a helyi közigazgatást.

megszokottá váltak a becstelen ügyek, melyeket a szeszélyek kielégítésére törekvő kapzsiság sugallt; bojárjaink fiai idegen földön szóródtak szét, hogy francia vagy angol külső beszerzésére fecsérjelenek pénzt és időt. Voltak nálunk akadémiák, felsőbb iskolák, népiskolák, okos miniszterek, kellemes társasági emberek, hősök, kitűnő hadsereg, híres flotta és egy nagy uralkodónő: nem volt jó nevelés, szilárd elvek és erényesség a polgári életben. A főnemes kegyence, aki szegénynek született, nem szégyellt fényűzően élni. A főnemes nem szégyellt züllöttnek lenni. Kereskedtek az igazsággal és a rangokkal. Katalin – nagy államférfi a fő állami gyűléseken – nő volt az uralkodói tevékenység részleteiben, rózsaszín ködben élt, becsapták, vagy magát csapta be; nem látta, vagy nem akarta látni a sok visszaélést, az is lehet, hogy elkerülhetetlennek ítélte, és megelégedett uralkodásának általános, sikeres és dicső folyásával.

Legalábbis, Oroszország összes, számunkra ismert időszakát összevetve, alighanem bárki közülünk azt mondaná, hogy Katalin ideje volt a legboldogabb az orosz polgár számára; alighanem bárki közülünk inkább akkor, és nem más időben szeretne élni.

Halálának következményei elhallgattatták e nagy uralkodónő szigorú bírúit, ugyanis, főleg életének utolsó éveiben, mi, akik valójában a leggyengébben állunk törvényekben és azok teljesítésében, inkább kritizáltuk, semmint dicsértük őt, mivel hozzászoktunk a jóhoz és nem éreztük át értékét, az ellenkezőjét viszont annál inkább; a jót természetesnek, a dolgok rendjéből, és nem Katalin személyes bölcsességéből fakadó szükségszerű következménynek tartottuk, a rosszat viszont az ő személyes hibájának.

Pál³² abban az autokráciának kedvező időben lépett a trónra, amikor a francia forradalom szörnyűségei kigyógyították Európát a polgári szabadságról és egyenlőségről szőtt álmaiból; de amit a jakobinusok tettek a köztársaságok vonatkozásában, ugyanazt tette Pál az autokrácia vonatkozásában: meggyűlöltette a vele való visszaéléseket. Gondolkodásának sajnálatos eltévelyedése révén és a sok elszenvedett személyes kellemetlenség következtében Pál IV. Iván³³ akart lenni; de az oroszoknak már volt II. Katalinjuk, tudták, hogy az uralkodónak, nem kevésbé, mint alattvalóinak, teljesítenie kell szent kötelességeit, melyek megszegése megsemmisíti a hatalom és az engedelmesség között létrejött ősi szövetséget, és letaszítja a népet a polgáriassultság szintjéről az egyéni természetes jog káoszába. Katalin fia lehetett volna szigorú és rászolgálhatott volna a haza hálájára, de az oroszok kimondhatatlan megrökönyödésére az általános elrettentés eszközeivel kormányzott, nem követve egyetlen törvényt sem, kizárólag a saját szeszélyeit; nem alattvalóknak, hanem raboknak tekintett minket; bűn nélkül büntetett, és érdem nélkül jutalmazott; megfosztotta a büntetést a vele járó szőgyentől, a jutalmat varázsától; számolatlan osztogatással lealacsonyította a rangokat és szalagokat; könnyelműen elpusztította az állami bölcsesség tartós gyümölcsseit, anyja művét gyűlölvén bennük; kiölte seregeinkből a Katalin nevelte nemes harci szellemet, és őrmesteri virtussal helyettesítette azt. A győzelmekre nevelt hősöket masírozni tanította; a nemeseket elfordította a katonai szolgálattól; lenézvén a lelket, a sapkát és a gallért tisztelte;³⁴ veleszületett emberi, jótékony hajlamát félretéve, a gonoszság mérgével táplálkozott; nap mint nap különböző módokat eszelt ki az emberek megfélemlítésére,

³² I. Pál (1796–1801) – orosz cár.

³³ IV. (Rettegett) Iván (1533–1584) – Moszkva és egész Oroszország nagyfejedelem. 1547-ben vette fel a cári címet. 1565-ben bevezette az úgynevezett opricsnyina-rendszert, két részre, az opricsnyinára és a zemscsinára osztva fel Oroszországot. Az ország nagy részét kitevő, de összefüggő területet nem alkotó opricsnyináról a korábbi bojár földbirtokosokat kitelepítette, birtokaikat elvette, a területet pedig saját közvetlen igazgatása alá helyezte, míg a zemscsina igazgatása változatlan maradt. Az opricsnyikok, a csak a cártól függő rendőri-katonai gárda tagjai az elkobzott földekből birtokokat kaptak. IV. Iván általuk gyakorolta a rendkívüli áldozatokkal járó tömegterrort, amelynek célja a cár személyes hatalmának biztosítása volt.

³⁴ I. Pál rendeleti úton betiltotta a keménykalap, kihajtott gallér, frakk, mellény stb. viselését.

miközben ő maga mindenkinél jobban félt; megközelíthetetlen palotát akart emelni magának, de sírboltot építtetett. Rá kell mutatnunk egy, a megfigyelő számára érdekes vonásra: a külföldiek szerint a szörnyűség eme uralma alatt az oroszok még gondolkodni is félték; ez azonban nem így van: beszéltek, méghozzá bátran; egyedül a gyakori ismétlésbe beleunva hallgattak el, bíztak egymásban és nem csalódtak. A fővárosokban valamiféle őszinte testvériség szelleme uralkodott; a közös szerencsétlenség közelebb hozta egymáshoz a szíveket, és a nemes felháborodás a hatalommal való visszaélés miatt elnyomta a személyes óvatosság hangját. Íme Katalin emberbarát uralkodásának hatása: Pál négy éve sem tudta megsemmisíteni, és bebizonyította, hogy megérdemeljük a bölcs, törvényes, igazságosságon alapuló kormányzást.

Az oroszok úgy tekintettek Pálra, mint egy félelmetes meteorra, perceit számlálták, alig várva az utolsót; az is elérkezett, és híre az egész államban a megváltás híre volt; a házakban, az utcákon az emberek egymást átölelve sírtak örömben, mint a fényes Feltámadás napján. Ki volt szerencsétlenebb Pálnál? A bánat könnyei csak felséges családja körében hullottak; bánkódtak még néhányan, akikkel jót tett – de micsoda emberek! Az ő bánatuk az általános örömnél nem kevésbé kellett hogy bántsa Pál lelkét, ha testétől elválva, az igazság fényétől végül megvilágosodva nézhetett a földre és Oroszországra! A legtisztánlátóbb oroszok becsületének kedvéért nem hallgathatjuk el az ő véleményüket. Miután megtették, sajnálták, hogy az ártalmatlan uralkodást ártalmas módszer szakította meg.³⁵ Az összeesküvések maguk a szerencsétlenségek, megingatják az állam alapját és veszélyes példaként szolgálnak a jövő számára. Ha bizonyos főurak, generálisok, testőrök maguknak tulajdonítják az uralkodók titokban történő elpusztításának vagy leváltásának jogát, mi lesz az autokráciából? – az oligarchia játékszere, és hamarosan anarchiába kell fordulnia, amely szörnyűségesebb a legrosszabb uralkodónál is, mivel minden polgárt veszélyeztet, míg a zsarnok csak egyeseket büntet. Századok bölcsessége, a nép java szentesítette az államok számára a szabályt, miszerint a törvény kell hogy rendelkezék a trónnal, de a cárok életével egyedül Isten. Aki hisz a Gondviselésben, a rossz autokráciában lássa csak az Égi harag ostorát! Elviseljük, mint a vihart, földrengést, pestist – szörnyű, de ritka jelenségeket: hisz kilenc évszázad folyamán mindössze két zsarnokunk volt;³⁶ mivel a zsarnokság nem mindennapi elvakultságot feltételez az uralkodó gondolkodásában, akinek valódi boldogsága elválaszthatatlan a népétől, az igazságosságtól és a jó iránti szeretettől. Az összeesküvések rettentsek csak el a népet az uralkodók nyugalmanak érdekében! És rettentsek el az uralkodókat a népek nyugalmanak érdekében. Két ok vezet összeesküvéshez: az uralkodó iránti általános gyűlölet és az általános tisztelet hiánya. Bühren és Pál a gyűlölet, Anna császárnő és III. Péter a tisztelet hiányának áldozata volt. Münnich, Lestock³⁷ és mások nem merészelték volna megtenni azt, ami ellenkezik a lelkiismerettel, a becsülettel és az állam minden törvényével, ha az általuk eltávolított uralkodók bírták volna az oroszok tiszteletét és szeretetét.

Nem kételkedvén Sándor jótékonyágában, csak az összeesküvőket ítélték el, akiket a bosszú és a személyes veszélyeztetettségük miatt érzett félelem mozgatott; főleg azokat

³⁵ I. Pált összeesküvők fojtották meg 1801-ben, a március 11-ről 12-re virradó éjszakán.

³⁶ Karamzin tanulmányában valójában három zsarnokról: IV. Ivánról, I. Péterről és I. Pálról ír.

³⁷ Burekhard Christoph von Münnich – 1732-től tábornagy és a katonai kollégium vezetője, sikeres hadvezér. 1740-ben, Anna Ivanovna halála után a Münnich által megszervezett palotaforradalom után Anna kegyencét, Bühren letartóztatták és Szibériába száműzték. A hatalom Anna Leopoldovna hercegnő és Münnich kezébe került, de egy év múlva, 1741 novemberében néhány gárdaalakulat újabb palotaforradalmat hajtott végre, és ezután I. Péter lányának, Erzsébetnek adták át a trónt. Münnichet félreállították és száműzték. A palotaforradalom egyik fontos résztvevője egy Lestock nevű francia orvos volt. Jelen művében Karamzin kissé ironikusan így ír erről: „Egy francia orvos és néhány részeg gránátos trónra emelte Péter lányát...”

vádolták, akik maguk is Pál kegyetlenkedéseinek eszközei és jótéteményeinek haszonélvezői voltak. Ezek az emberek már nagyrészt a sír sötétjébe vagy az ismeretlenségbe tűntek szemünk elől, aligha jutott bármelyiküknek is Brutus vagy Cassius vigasza a halál vagy a visszavonultság előtt. Az oroszok helyeselték a fiatal uralkodó eljárását, aki nem akarta ezekkel körülvenni magát, és a legnagyobb reménységgel fordították tekintetüket Katalin unokájára, aki megfogadta, hogy nagyanyja szellemében fog uralkodni.³⁸

Ez ideig az elmúlt korok cárságairól beszéltem: most lelkiismeretemmel és az uralkodóval a jelenlegiről fogok beszélni, legjobb tudásom szerint. Mi jogosít fel erre? A haza és az uralkodó iránt érzett szeretet, bizonyos – lehet, hogy Istentől kapott – tehetség, bizonyos tudás, melyet a világ krónikáiból és a nagy emberekkel való beszélgetésekből, azaz műveikből szereztem. Mit akarok? Jó szándékkal próbára tenni Sándor nagylelkűségét, és elmondani, ami számomra igaznak tűnik, és amit időnként a történelem mond el.

Két vélemény uralta akkor az elméket: egyesek azt akarták, hogy Sándor, örök dicsőségre, lépéseket tegyen az apja idején oly káros korlátlan autokrácia megfélemezésére, mások, kétkedvén egy ilyen intézkedés reményteljes sikerében, csak azt akarták, hogy állítsa helyre Katalin uralkodásának Páléhoz képest oly boldog és bölcs, szétrombolt rendszerét. Valóban, lehetséges-e, és mi módon, korlátozni Oroszországban az autokráciát, nem gyengítve ezáltal a megváltó cári hatalmat? A könnyed elmék nem késlekednek a válasszal, és azt mondják: „lehet; csak a törvényt kell még az uralkodónál is magasabbra helyezni”. De kinek adjuk a jogot, hogy őrizze e törvény sérthetlenségét? A szenátusnak? Az államtanácsnak? Ki lesz a tagja ezeknek? Az uralkodó vagy az alattvalók által választottak? Az első esetben a cár talpnyalói lesznek, a második esetben vitatkozni akarnak majd vele a hatalomról; arisztokráciát látok, nem pedig monarchiát. Továbbá: mit csinálnak a szenátorok, ha az uralkodó megszegi a törvényt? Jelentik őfelségének? És ha őfelsége tízszer is csak nevet rajtuk, törvénszegőnek nyilvánítják? Fellázítják a népet? Bármely jó orosz szív elszorul ettől a szörnyű gondolattól. Két állami hatalom egy birodalomban ugyanaz, mint két, egymást szétszaggatni kész félelmetes oroszlán egy ketrecben; a jog pedig hatalom nélkül semmit nem ér. Az autokrácia alapozta meg és támasztotta fel Oroszországot; államrendjének megváltoztatásától elveszett, és el kell vesznie, mivel oly sok és különböző részből áll, melyek mindegyike sajátos polgári előnyökkel bír. A korlátlan egyeduralmon kívül mi tudná ezt a hatalmas testet egységes működésre készíteni? Ha Sándor, az egyeduralommal való visszaélések elleni nemes gyűlöletből vezéreltetvén tollat ragadna, hogy Isten és a lelkiismeret törvényein kívül más törvényeket írjon elő magának, akkor egy igazán erényes orosz polgár venné magának a bátorságot, hogy megállítsa a kezét, és ezt mondja: „Felség, átléped saját hatalmad határait: hosszantartó szerencsétlenségeiből okulva, Oroszország a Szent oltár előtt ösödre bízta az egyeduralmat, és azt kérte, hogy vezesse őt legfelsőbb és osztatlan hatalomként. Ez a szövetség hatalmad alapja, nem más; mindent megtehetsz, de törvényesen nem korlátozhatod ...” De tegyük fel, hogy Sándor valamilyen, a közös előny elvén alapuló törvényt írna elő, és ezt az eskü szentségével erősítené meg. Ez az eskü egyéb eszközök nélkül, melyek mindegyike vagy lehetetlen, vagy veszélyes Oroszország számára, megfélemezi-e Sándor utódait? Nem, hagyjuk az iskolás bölcselkedést és mondjuk ki, hogy uralkodónknak egyetlen biztos eszköz áll rendelkezésére, hogy utódait visszatartsa a hatalommal való visszaéléstől: uralkodjék jótékonyan! szoktassa alattvalóit jóléthez! Akkor éltető hagyományok születnek; népi elvek, gondolatok, amelyek minden mulékony formánál jobban a törvényes hatalom keretein belül tartják a jövő uralkodókat; mi által? a félelem által, hogy általános gyűlöletet keltenek, ha ezzel ellentétes módon uralkodnak. A zsarnok néha veszélytelenül uralkodhat egy másik zsarnok után, de egy

³⁸ I. Sándor (1801–1825), trónra lépése alkalmából kiadott manifesztumában megígérte, hogy „a törvények szerint és nagyanyja, Nagy Katalin szellemében fog uralkodni”.

bölcs uralkodó után – soha! „Az édes elfordít a keserőtől” – mondták Vlagyimir követei, megismervén az európai vallásokat.³⁹

[...]

Sándor tanácsadói ahelyett, hogy késlekedés nélkül a dolgok Katalin uralkodása alatt érvényben lévő rendjéhez fordultak volna, melyet harmincnégy év tapasztalata erősített, és melyet, úgymond, a páli időszak zűrzavara igazolt, ahelyett, hogy egyedül csak a fölösleget törölték volna el, csak a szükségeset vezették volna be, egyszerre alapos vizsgálódás után igazítottak volna rajta, újításokat akartak az uralkodói tevékenység fő formáiban, figyelmen kívül hagyva a bölcsék elvét, miszerint az állam rendjében minden újdonság rossz, amelyhez csak végszükség esetén kell folyamodni: mivel egyedül az idő adja meg a törvényeknek a megfelelő szilárdságot; mivel jobban tiszteljük, amit már régóta tisztelünk, és mindent inkább megszokásból csinálunk.

[...]

Sándor minden terve az általános jólétre irányul. Megvetvén az esztelen elvet, mely szerint az elméket tudatlanságban kell tartani, hogy annál nyugodtabban uralkodhasson rajtuk, Sándor milliókat használt fel egyetemek, gimnáziumok, iskolák alapítására: sajnos inkább a kincstár veszteségeit, semmint a haza hasznát látjuk. Professzorokat hívtak meg, de nem készítettek fel diákokat; az előbbieket közt sok az érdekes, de kevés a hasznos ember; a diákok nem értik a külföldi tanárokat, mivel rosszul tudják a latint, és számuk oly kevés, hogy a professzoroknak elmegy a kedvük az órákra bejárni. Minden baj abból származik, hogy egyetemeinket a német egyetemek mintájára alakítottuk, és nem vettük figyelembe, hogy itt mások a körülmények. Lipcsében, Göttingenben a professzornak csak fel kell állnia a katedrára, és a terem máris megtelik hallgatókkal. Nálunk senkit nem érdekel a magasabb tudomány. A nemesek szolgálnak, a kereskedők pedig az aritmetikát akarják alaposan tudni, vagy idegen nyelveket, hogy kereskedésükben hasznosítsák. Németországban mennyi fiatal ember tanul az egyetemeken, hogy ügyvéd, bíró, lelképásztor, professzor legyen! A mi hivatalnokaink és bíráink nem érzik szükségét annak, hogy ismerjék a római jogot; papjainkat a szemináriumokban készítik fel úgy-ahogy, de tovább nem lépnek, a tudós rend előnye pedig Oroszországban még annyira újak, hogy az apák még nem könnyen szánják rá magukat, hogy gyerekeiket erre a pályára készítsék. A hatvan professzor helyett, akik Németországból érkeztek Moszkvába és más városokba, én húsznál többet nem hívtam volna meg és nem sajnáltam volna a pénzt a kincstár által finanszírozott növendékek számának növelésére a gimnáziumokban; a pénztelen szülők, oda járatva fiaikat, áldották volna az uralkodó kezét, és a támogatott szegénység tíz, tizenöt év múlva létrehozta volna a tudós rendet Oroszországban. Merem állítani, hogy nincs ennél hatékonyabb mód Sándor szándékát sikerre vinni. Egyetemek számára házakat építeni vagy venni, könyvtárakat, gyűjteményeket, tudós társaságokat létesíteni, híres külföldi asztronómusokat, filológusokat meghívni – porhintés.

[...]

Tehát a mostani kormánynak, mint mondják, szándékában állt felszabadítani a földesúri jobbágyságot. Tudni kell e rabság eredetét. A kilencedik, tizedik, tizenegyedik században egyedül a holopok, azaz vagy a hadifoglyok és a megvásárolt külföldiek, vagy a törvény által polgárjoguktól megfosztott bűnözők, vagy mindezek utódai voltak nálunk rabok; de a gazdagok, akiknek sok holopuk volt, letelepítették őket földjeiken: ezek az első, a mai értelemben vett jobbágyfalvak. Ezen felül a birtokos felfogadott magához szabad földműveseket szolgálatra olyan feltételekkel, amelyek többé-kevésbé korlátozták azok

³⁹ Idézet az úgynevezett Nyesztor-krónikából; a krónikás szerint Vlagyimir fejedelem követei 987-ben ismerkedtek meg a „latin” és „görög” kereszténységgel, valamint az iszlám vallással.

természetes és polgári szabadságát; néhányan, akik földet kaptak az uraságtól, kötelezték magukat és gyermekeiket is, hogy örökké neki szolgálnak: ez a mezőgazdasági rabság második oka. Más parasztok, a nagyobb rész, csak pénzért vagy meghatározott gabonamenyiségért béreltek földet a birtokostól, és jogukban állt a kikötött idő lejártával máshova menni. Ennek a szabad helyváltoztatásnak megvoltak a maga kellemetlenségei: a főurak és a gazdag emberek magukhoz csábították a szabad parasztokat a gyengébb birtokosoktól, akiknek a puszta föld maradt, és így nem volt módjuk állami kötelezettségeiket teljesíteni. Borisz cár⁴⁰ vette el először a jogot minden paraszttól, hogy egyik helyről a másikra átmenjen, azaz a földesurakhoz kötötte őket: ez az általános rabság kezdete. Ezt a törvényt változtatták, korlátozták, voltak alóla kivételek, és hosszú ideig pereskedések ürügyeül szolgált, végül hatálya teljes mértékben érvényesült, és a parasztok és holopok közti ősi különbség teljesen eltűnt. Mindebből következik: 1) hogy a jelenlegi földesúri jobbágyok soha nem voltak birtokosok, azaz nem volt saját földjük, mely a nemesek törvényes, elidegeníthetetlen tulajdona. 2) Hogy a holop-eredetű jobbágyok szintén a nemesek tulajdonát képezik, és személyükben nem szabadíthatók fel a földesurak bizonyos, külön kártalanítása nélkül. 3) Hogy egyedül a szabad, Godunov által a földesurakhoz kötött földművesek követelhetik igazságosan a régi szabadságukat; de mivel 4) ma már nem tudjuk, melyik származik közülük holopoktól és melyik szabad emberektől, a törvényalkotónak nem kis nehézségébe kerül majd ezt a gordiuszi csomót kibogozni, hacsak nincs bátorsága kettévágni, kijelentve, hogy minden ember egyformán szabad: a hadifoglyok, a megvásároltak, a törvény által rabbá nyilvánítottak utódai és a paraszt földművesek leszármazottai egyaránt; hogy az előbbieket a természetes jog szabadítja fel, míg az utóbbiakat az autokrata uralkodó joga, hogy megváltoztassa az elődei által hozott törvényeket. Nem bocsátkozva további vitába, annyit mondunk csak, hogy az állami együttélésben a természetes jog a polgári jog mögé szorul, és hogy a bölcs autokrata csakis azokat a törvényeket törli el, amelyek ártalmassá vagy elégtelenné váltak és jobbakkal helyettesíthetők.

Mit jelent felszabadítani nálunk a jobbágyokat? Megadni nekik a jogot, hogy ott éljenek, ahol akarnak, teljes egészében elvenni az uraktól a hatalmat, amelyet fölöttük gyakorolnak, egyedül a kormány hatalma alá rendelni őket. Jó. De ezeknek a földműveseknek nem lesz földjük, ami, és ez vitán felül áll, nemesi tulajdon. Vagy a földbirtokosoknál maradnak azzal a feltétellel, hogy termény- és pénzadót fizetnek, megművelik az urasági földeket, leadják a gabonát, ahova kell, egyszerűen rájuk dolgoznak, mint korábban is; vagy, ha elégedetlenek a feltételekkel, követeléseiben mérsékeltebb birtokoshoz mennek. Az első esetben, az ember szülőföldje iránti természetes szeretetében bízva, nem a legnehezebb feltételeket írják-e elő nekik az urak? Addig saját tulajdonukat kímélték a parasztkban: akkor a kapzsi birtokosok majd mindent el akarnak venni tőlük, ami csak fizikai erejükből telik. Szerződést írnak, a földművesek nem teljesítik: pereskedés, örök pereskedés! A második esetben, ha a parasztk ma itt vannak, holnap ott, nem szenved-e kárt a kincstár a fej- és egyéb adók begyűjtésénél, nem sýnyli-e meg a mezőgazdaság? Nem marad-e sok szántóföld parlagon, sok magtár üresen? nem a szabad földművesek, hanem a nemesek látják el nálunk leginkább a piacot gabonával. Egy másik rossz: immár a földbirtokosok szigorú, ingyenes bíraskodása alól felszabadulva, a parasztk egymás között kezdenek civódni és a városban pereskedni – micsoda romlás! Kiszabadulva az urak felügyelete alól, akiknek minden zemsztvo-bíróságnál hatékonyabb saját rendőrségük van, italozni és bü-

⁴⁰ Borisz Godunov – bojár, 1584-től 1598-ig sógora, Fjodor cár mellett az ország kormányzója. 1598-tól 1605-ig orosz cár. A mai történettudomány szerint is akkor következett be alapvető változás a parasztk helyzetében, bár az ezzel kapcsolatos törvénykezés története még nem teljesen tisztázott.

nőzni kezdenek: mekkorát kaszálnak a kocsmák és a korrupt iszpravnyikok,⁴¹ és mennyire káros ez az erkölcsökre és az állam biztonságára! Egyszóval, az állam egész területén szét-szórt nemesség most segíti az uralkodót a csend és a rend megőrzésében, ha elveszik tőle ezt a felügyelői hatalmat, az uralkodó mint Atlasz veszi vállára Oroszországot. Elbírná-e? A bukás szörnyű lenne. Az uralkodó elsődleges kötelessége az állam belső egységét őrizni; jót tenni a rendekkel és személyekkel már másodlagos. Boldogabbá kívánja tenni a földműveseket a szabadság által, de ha ez a szabadság árt az államnak? és boldogabbak lesznek-e a földművesek felszabadulva az urak hatalma alól, de saját gyengeségeiknek, az adóbérlőknek és lelkiismeretlen bíráltnak áldozatul kitéve? Nem kétséges, hogy a jobbágyok, akiknek belátó földesura megelégszik a mérsékelt úrbérrel vagy a jobbágycsaládra jutó szántás tizedével, boldogabbak a kincstári jobbágyoknál, mivel uruk személyében éber gyámmal és pártfogóval bírnak. Nem jobb-e feltűnés nélkül lépéseket tenni a kegyetlen urak megfékezésére? A kormányzóságok vezetői tudják, kik azok. Ha az utóbbiak hűségesen teljesítik kötelességüket, az előbbiek hamarosan eltűnnek szemünk elől; ha pedig nem lesznek Oroszországban okos és becsületes kormányzók, nem lesz boldog élete a szabad földművelőknek sem. Nem tudom, jól tette-e Godunov, hogy elvette a parasztok szabadságát (mivel az akkori körülmények nem teljesen ismertek), de tudom, hogy most nem lenne helyénvaló visszaadni nekik. Akkor szabad ember életéhez voltak szokva, most pedig a rab élethez. Azt hiszem, hogy az állam létének szilárdsága érdekében veszélytelenebb rabbá tenni az embereket, mint nem jókor adni nekik a szabadságot, amelyre erkölcsi megújulással kell felkészíteni az embert.

[...]

Az autokrácia Oroszország palládiuma: sértetlensége szükséges az ország boldogságához; ebből nem következik, hogy az uralkodónak, a hatalom egyedüli forrásának oka lenne megalázni a nemességet, amely éppen olyan ősi, mint Oroszország. Soha nem is volt más, mint a nagyfejedelmek vagy a cárok kiváló szolgálóinak testvérisége. Rossz, ha a szolgálókatalmukba kerítik a gyenge gazdát, de a bölcös gazda tiszteli válogatott szolgálót és ékeskedik tisztességükkel. A nemesség jogai nem csupán egy összetevője az uralkodói hatalomnak, hanem fő, nélkülözhetetlen, az állam egészét mozgató eszköze. Montesquieu azt mondta: point de Monarque point de noblesse; point de noblesse, point de Monarque.⁴² A nemesség örökletes; a rend megköveteli, hogy bizonyos embereket bizonyos tisztségek ellátására neveljenek, és hogy az uralkodó tudja, hol keresse a haza hasznának tevékeny szolgálót. A nép dolgozik, a kereskedők kereskednek, az érdemrendekkel és előnyökkel, tisztelettel és jövedelemmel jutalmazott nemesek szolgálnak. A személyes érdemekkel megszolgált tisztségek nem helyettesíthetik a született, állandó nemességet, és bár szükség van rájuk az állami szolgálat rangosztályainak⁴³ meghatározásához, a sikeres monarchiában nem gyengíthetik a született nemesség tősgyökeres jogait, nem élvezhetik annak előnyeit. Nem a nemességet kellene kapni a tisztségek után, hanem a tisztségeket a nemesség alapján; azaz bizonyos tisztségek elnyeréséhez feltétlenül meg kellene követelni a nemességet, amit ná-

⁴¹ A zemsztvo-bíróság („zemszkij szud”) járási rendőri szerv, amely a járási nemesek által választott iszpravnyikból vagy kapitányból és 2–3 ülnökből állt. A zemsztvo-bíróság feladatai közé tartozott a felsőbb hatalom rendeleteinek és bírósági döntéseinek a végrehajtása, előzetes bűnügyi nyomozás, a rend és az „erkölcsös viselkedés” felügyelete stb.

⁴² „Ha nincs egyeduralkodó, nincs nemesség; ha nincs nemesség, nincs egyeduralkodó.” Montesquieu: A törvények szelleméről. Budapest, 2000. 65.

⁴³ Nagy Péter reformjai nyomán az állami szolgálat szempontjából a tehetséggel és az érdemekkel szemben a származás részben háttérbe szorult. Az 1722-ben kiadott *Rangtáblázat* az állami tisztségviselőket 14 katonai, polgári és udvari rangosztályba sorolta; az első nyolc (később öt) osztály örökletes nemességgel járt. Így lehetőség nyílt arra, hogy az alacsonyabb származásúak a ranglétrán előrehaladva nemességet kapjanak.

lunk Nagy Péter ideje óta nem tartanak be: a katonatiszt már nemes is. Nem kell elzárni az utat a magasabb szintekhez a kiváló adottságok elől, amelyek bármely rendben előfordulhatnak; de adja az uralkodó a nemességet a tisztség előtt, bizonyos ünnepélyes szertartások kíséretében, általában véve ritkán és szigorú kiválasztás alapján.

[...]

A nemesség és a papság, a szenátus és a szinódus⁴⁴ mint a törvények letéteményese, mindenk fölött az uralkodó, az egyetlen törvényalkotó, minden hatalom egyedüli forrása. Íme az orosz monarchia alapja, melyet erősíthetnek vagy gyengíthetnek az uralkodók törvényei.

Az államoknak, csakúgy mint az embereknek, meghatározott élettartamuk van: így gondolja a filozófia, így tanítja a történelem. A józan életvitel meghosszabbítja az ember életét; a józan állami berendezkedés meghosszabbítja az államok életét. Ki számítja ki Oroszország eljövendő éveit? Hallom a közelgő végső szerencsétlenség profétáit, de, hála a Magasságosnak, a szívem nem hisz nekik; látom a veszélyt, de még nem látom a pusztulást.

Oroszországnak még van negyven millió lakosa és autokráciája, van az általános jólétre buzgón törekvő uralkodója. Ha mint ember hibázik is, úgy kétségkívül jó szándékúan, ami biztosítékul szolgál számunkra a hibák jövőbeni kijavítására.

Ha Sándor általában véve óvatosabb lesz az állami intézmények megújításában, és igyekszik a már létezőket minél inkább megerősíteni, és inkább az emberekre, és nem a formákra gondol; ha józan szigorúsággal ráveszi a főurakat és a hivatalnokokat kötelességük buzgó teljesítésére; ha békét köt Törökországgal és megmenti Oroszországot a Napóleonnal vívandó harmadik, szerfölött veszélyes háborútól, még ha ez az úgynevezett becsülethez kapcsolódó előnyök elvesztésével is jár, mely becsület csak az erős államok luxusa, és nem azonos elsődleges érdekükkel vagy létezésük teljességével; ha nem növelve a papírpénzek mennyiségét, bölcs takarékoszággal csökkenti a kincstár kiadásait és megtalálja a módját, hogy emelje a szegény katonai és polgári hivatalnokok fizetését; ha a pontosan betartott vámszabályok az áruk kivitelének és behozatalának kiegyenlítődéhez vezetnek; ha – ami e javaslat szerint elkerülhetetlen lesz – a drágaság apránként csökken, akkor Oroszország áldani fogja Sándort; a bizonytalanságok elcsendesülnek; az elégedetlenség eltűnik; az állam számára szükséges hagyományok születnek; a dolgok menete helyes és állandó lesz; a régi és az új eggyé válik; egyre ritkábban emlegetik majd a múltat; a rágalom ugyan nem hallgat el, de elveszíti fullánkját. Európa sorsa most nem tőlünk függ. Megváltoztatja-e Franciaország a maga szörnyű rendszerét, vagy Isten megváltoztatja-e Franciaországot, nem tudhatjuk, de a viharok nem tartanak örökké. Amikor majd tisztáget látunk Európa és az egységes Oroszország trónján ülő Sándor felett, akkor magasztaljuk majd Sándor boldogságát, melyet ritka jóságával érdemel ki.

Szeretettel a haza iránt, szeretettel az uralkodó iránt, őszintén beszéltem. Tiszta szívvel térek vissza a hűséges alattvaló hallgatásához, arra kérve a Magasságot, óvja a cárt és az orosz cárságot!

Fordította: Szabó Tünde

A jegyzeteket összeállította: Filippov Szergej

⁴⁴ 1721-ben Nagy Péter megszüntette a patriarchátus intézményét, és a kollégiumok mintájára létrehozta az úgynevezett Szent Szinódust az orosz ortodox egyház irányítására. A Szinódus, a Szenátusnak alárendelve, gyakorlatilag állami hivatalként működött.